

УДК 377.1:004(07)

Олена Попадич,
доцент кафедри
педагогіки і психології
ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»

**ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЯК ЕЛЕМЕНТ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ГАЛУЗІ**

У даній статті проведено аналіз понять «особистість», «відповідальність», «професійна відповідальність», «професійно-правова відповідальність»; розглянуто соціальну, моральну, політичну, юридичну та інші види відповідальності; запропоновано визначення поняття «професійно-правова відповідальність майбутнього фахівця комп'ютерної галузі» у системі правового виховання у вищому навчальному закладі; охарактеризовано професійно-правову відповідальність як елемент цілеспрямованого педагогічного впливу на формування особистості майбутнього фахівця комп'ютерної галузі.

Ключові слова: особистість, відповідальність, професійна відповідальність, професійно-правова відповідальність, майбутній фахівець комп'ютерної галузі, формування особистості.

В данной статье проведен анализ понятий «личность», «ответственность», «профессиональная ответственность», «профессионально-правовая ответственность»; рассмотрены социальная, моральная, политическая, юридическая и другие виды ответственности; предложено определение понятия «профессионально-правовая ответственность будущего специалиста компьютерной отрасли» в системе правового воспитания в высшем учебном заведении; охарактеризована профессионально-правовая ответственность как элемент целенаправленного педагогического влияния на формирование личности будущего специалиста компьютерной отрасли.

Ключевые слова: личность, ответственность, профессиональная ответственность, профессионально-правовая ответственность, будущий специалист компьютерной отрасли, формирование личности.

The article presents the analysis of such concepts «personality», «responsibility», «professional responsibility», «professional legal responsibility». The social, moral, political, juridicial and other types of responsibility are examined. The author suggests the definition of the concept «professional legal

responsibility of the information and technology to be» in the system of legal education in the higher educational establishment. The professional legal responsibility is characterized as an element of directed pedagogical impact on the formation of the personality of the future information and technology specialist.

Key words: *personality, responsibility, professional responsibility, professional legal responsibility, future information and technology specialist, personality formation.*

Особистість – це соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних та історичних відносин, виявляється і формується у процесі свідомої діяльності й спілкування. Формування особистості – це процес соціального розвитку молодшої людини, становлення її як суб'єкта діяльності, члена суспільства, громадянина. Відбувається цей процес завдяки засвоєнню гуманітарних дисциплін, виховному впливу сім'ї, школи і суспільства, взаємодії з мистецькими явищами, здатності людини пристосовуватися до зовнішнього оточення, участі у громадському житті, свідомій її підготовці до самостійного дорослого життя. Формування особистості майбутнього фахівця комп'ютерної галузі – пріоритетна умова майбутнього розвитку нашої країни. Необхідною умовою конкурентоспроможності фахівця комп'ютерної галузі на ринку праці є його правова підготовка, яка передбачає повагу до закону і законності, ставлення до них як до соціальних цінностей, дотримання правових норм професійної поведінки; прагнення до вибору законних способів і засобів вирішення виробничих проблем тощо. В умовах сьогодення рівень правових знань фахівців цього профілю не забезпечує їхньої впевненої й усталеної правової поведінки в суспільстві. Звичайно, багато правових цінностей, маючи основу і походження у моральних нормах, засвоюються особою у процесі різноманітної соціальної практики через інші, неправові форми і канали формування суспільної свідомості. Проте правове виховання формує створення спеціального інструментарію, спроможного донести до розуму і відчуття кожної людини правові цінності, перетворити їх у переконання особистості і внутрішній орієнтир її поведінки.

Новизна дослідження полягає в тому, що вперше проведено аналіз понять «відповідальність», «професійна відповідальність», «професійно-правова відповідальність»; запропоновано визначення поняття «професійно-правова відповідальність майбутнього фахівця комп'ютерної галузі»; розглянуто професійно-правову відповідальність як елемент цілеспрямованого педагогічного впливу на формування особистості майбутнього фахівця комп'ютерної галузі.

Дослідження природи професійно-правової відповідальності у формуванні особистості майбутнього фахівця комп'ютерної галузі є необхідним для розвитку правового виховання майбутніх фахівців-

комп'ютерників як єдності та взаємозумовленості професійно-правової обізнаності, професійно-правової розвинутості та готовності до правомірної професійної діяльності у комп'ютерній галузі.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що досліджуваною проблемою займалися, зокрема, у педагогіці: В. Безбородий, Т. Головань, Я. Гриньова, І. Дарманська, В. Загрева, Я. Кічук, І. Криштак, В. Одарій, В. Смирнова, А. Стаканковта; у філософії: А. Колодій, Н. Манойло, О. Марущенко, І. Підкуркова, М. Штангрет; у правознавстві: Н. Грищенко, О. Дьоміна, В. Єрмілов, О. Кобець, Н. Коваленко, С. Курпякова, Л. Миськів, О. Худяков, В. Царенко; у теорії держави і права: І. Ільїн, М. Подберезський, О. Скакун, О. Столяренко, у психології: Д. Бойко, О. Коломійцев, П. Макаренко та ін.

Мета статті – розглянути професійно-правову відповідальність як елемент цілеспрямованого педагогічного впливу на формування особистості майбутнього фахівця комп'ютерної галузі.

У Словнику української мови знаходимо таке визначення: «відповідальність – це покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну роботу, дії, вчинки, слова» [8, с. 690]. Відповідно до словника В. Даля, відповідальність – це «обов'язок відповідати за щось, звітувати» [4, с. 603]. Словник російської мови С. Ожегова тлумачить відповідальність як «необхідність, обов'язок відповідати за свої дії, вчинки, бути відповідальним за них. Відповідальною називають людину з розвинутим почуттям обов'язку» [4, с. 377]. За енциклопедичним словником Ф. Брокгауза та І. Єфрона «відповідальність – це відшкодування шкоди і збитків» [3, с. 648]. В Оксфордському тлумачному словнику англійської мови відповідальність трактується, як «бути відповідальним, зробити щось без чужої підказки або наказу, те, за що відповідає особа» [11, с. 217]. У французькій мові цей термін означає «необхідність виконати обов'язок, договір, спокутувати провину» [12, с. 910]. У філософському словнику М. Розенталя «відповідальність – це категорія етики і права, яка відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особи до суспільства (людства в цілому), що характеризується дотриманням норм права і норм моралі» [9, с. 617]. На наш погляд, відповідальність – це категорія, яка використовується у життєдіяльності людини в різних аспектах. Водночас, відповідальність має суб'єктивний та об'єктивний бік. Суб'єктивний бік виявляється у відповідальності особистості перед суспільством, а об'єктивний – суспільства перед людиною. Кожне суспільство має певну відповідальність, що виражається у прикладі для нащадків, коли попередній досвід життєдіяльності відомий спадкоємцям, коли молоде покоління несе свій обов'язок перед старшим поколінням нації, суспільства, держави.

Індивід поступово стає особистістю, вступаючи у відносини в доступній для нього формі, виконуючи функції й обов'язки, які

покладаються на нього у суспільстві. Нове покоління покликане засвоїти поняття: «кара і провина», «свобода і відповідальність», «завдання і зобов'язання», «норми і доручення», «необхідне і бажане», «свідоме і неусвідомлене», «раціональне й емоційне». Як зауважує академік І. Бех, «за допомогою відповідальності формується і через неї виявляється зв'язок людини з навколишньою дійсністю, виникає їх цілісність» [2, с. 47]. Тобто відбувається прояв громадянської позиції індивіда через правову відповідальність, що визначається у певній соціумній ситуації.

Видатний український педагог В. Сухомлинський розглядав прогностичну відповідальність людини, яку доцільно формувати з раннього віку, включаючи почуттєву систему буття дитини в належному середовищі дії, бачення реальних результатів, що стали наслідком діяльності самого індивіда, котрий спробував власні знання, уміння і вправність під час здійснення діяльнісного процесу [7, с. 12]. Відповідальність має зовнішні та внутрішні прояви. Людина постійно перебуває у стані самоконтролю і відповідальності перед іншими, вона реагує на зовнішні впливи, що змінюють її внутрішній стан. Внутрішнім проявом відповідальності є те, що кожен індивід має зробити щасливим самого себе. Обов'язок людини – мати мужність сказати: «Це добре, а ось це – погано» [10, с. 27]. Зовнішній прояв відповідальності – це характер взаємин між особистістю, групою та суспільством з точки зору свідомого здійснення визначених взаємних вимог.

Із позицій психології відповідальність – це психічний стан людини, впевненої у власних силах, волі, дії й готової до виходу із будь-якої ситуації. Вона є загальнолюдською якістю, несе в собі суть доброчесності: мудрість, поміркованість, мужність, справедливість, готовність виконувати обов'язок перед суспільством, у стосунках з іншими людьми. Такі чесноти виражають внутрішнє ставлення до власної поведінки, здатність долати будь-які перепони і життєві складності [6, с. 13]. З точки зору психології, відповідальність – це здатність особи дотримуватись соціальних норм.

Згідно з педагогічним баченням, відповідальність як компонент у педагогічній системі виховання тісно взаємопов'язана з громадянськістю та власною совістю.

У філософії загальноновизнаною є думка, що про відповідальність суб'єкта суспільних відносин можна робити висновки, з'ясувавши співвідношення між необхідністю та свободою його поведінки. Відповідальність не має значення, якщо особа не вільна у виборі своєї поведінки чи не буде її усвідомлювати. У філософській та соціологічній літературі найчастіше розглядають соціальну відповідальність в єдності двох аспектів – позитивного та негативного.

Розрізняють соціальну, моральну, політичну, юридичну та іншу відповідальність. Соціальна відповідальність – це поняття, що включає всі види відповідальності у суспільстві. Соціальні норми, насамперед

моральні й політичні, пов'язані з властивими їм видами відповідальності. Норми моралі засновані на уявленнях про добро і зло, справедливість, честь та гідність людини, забезпечуються моральним осудом. Людина живе у соціумі. Абсолютно автономних особистостей практично не існує.

Суть моральної відповідальності полягає в тому, що кожний людський вчинок, як наслідок обраного рішення в ситуації морального вибору, так чи інакше порушує інтереси інших людей, суспільства. Зауважимо, що нерідко моральна відповідальність та засоби, що її забезпечують, виявляються навіть не менш ефективними, ніж це має місце в праві. Оскільки моральний вибір виражає реальний зв'язок особистості з іншими людьми, а отриманий результат набуває певного значення для інших людей, це завжди накладає відповідальність на особистість. Ця відповідальність умовно може бути поділена на внутрішню та зовнішню. Внутрішня відповідальність є атрибутом такої моральної категорії, як совість, вона виражає спроможність особистості усвідомлювати наслідки своїх вчинків, діяти відповідно до цих усвідомлень, керуючись нормами моралі. Зовнішня відповідальність виявляється у вигляді санкцій суспільства на дії особистості. Політична відповідальність – це один з видів публічної (перед громадськістю, главою держави, парламентом) відповідальності, що настає через неспроможність органів державної влади та посадових осіб розробити та втілювати в життя політику, яка відображає сутність політичної відповідальності, прогресивні напрями розвитку суспільства, максимально корисні для блага людей.

Правова відповідальність як наукова категорія увійшла в життя у зв'язку з необхідністю, обов'язками відповідати за свої дії, вчинки, поведінку. Відповідальність як соціальна категорія означає усвідомлення індивідом, соціальною групою, класом, народом свого обов'язку перед суспільством, людством, розумінням у розрізі цього обов'язку суті й значення своїх вчинків, діяльності, узгодження їх з обов'язками й завданнями, що виникають у зв'язку з потребами суспільного розвитку.

Юридична відповідальність завжди пов'язана з відповідною оцінкою наслідків минулого, тобто наслідків поведінки, що мала місце в минулому. Юридична відповідальність є наслідком правопорушення, тобто порушенням правових норм, але не моральних заборон. Юридична відповідальність є однією з форм державно-примусового впливу на порушників норм права, яка полягає в застосуванні до них передбачених законом санкцій – мір відповідальності, що тягнуть за собою додаткові несприятливі наслідки.

У свою чергу, одним із різновидів відповідальності є професійна відповідальність. Але багато аспектів професійної відповідальності в теоретичному та методологічному плані досліджені ще недостатньо. Складність проблеми залишає дискусійними ряд аспектів і вимагає їх подальшого наукового дослідження. Постала потреба визначити поняття

«професійна відповідальність», виділити її ознаки та підстави виникнення, визначити суб'єктний склад професійної відповідальності.

Визначення поняття професійної відповідальності необхідно здійснювати через її характерні ознаки. З огляду на те, що професійна відповідальність є різновидом правової відповідальності, їй притаманні всі ознаки останньої, а саме: державний примус; суспільний осуд; негативні наслідки для правопорушника; майновий характер; додатковість обтяження; відповідальність юридично рівних суб'єктів одного перед другим; компенсаційний характер. Особливий характер мети, призначення та способів реалізації професійної відповідальності визначає низку особливостей, притаманних лише цьому виду відповідальності. Комплексне поняття професійної відповідальності дозволяє визначити такі ознаки професійної відповідальності: вона виступає значущим та постійним фактором будь-якої професійної діяльності, яка завжди містить в собі ризики професійних помилок, упущень та недбалості; особа, яка здійснює професійну діяльність, несе професійну відповідальність за дії (бездіяльність), вчинені (допущені) протягом дії відповідного документа (ліцензії, дозволу), який встановлює право суб'єкта здійснювати професійну діяльність протягом визначеного періоду часу; нерозривно пов'язана з професійними ризиками, які можуть виникати при здійсненні особою професійної діяльності та при заподіянні шкоди третій особі внаслідок допущення професіоналом саме професійних помилок тощо.

Професійно-правова відповідальність є складником професіоналізму людини. При цьому вона впевнена у власних силах, волі й готова до виходу із будь-якої ситуації. Через відповідальність проходять сила обов'язку, позитивна мотивація, усвідомлення професійної значущості, прояв істинності й адекватності професійних дій, вчинків і поведінки індивіда. Відповідальність пов'язана із психологічним станом індивіда, що виникає при професійній діяльності на основі особистісної свободи, моральних норм, правових основ та закономірностей. Відповідальність контролюється стійкістю почуття совісті, людської гідності, а також рівнем самооцінки конкретного індивіда. Тому, на нашу думку, навчально-виховний процес має бути спрямований на формування, розуміння професійно-правової відповідальності молодого індивіда, котра готується до професійної діяльності. У процесі її формування необхідно враховувати громадянський, моральний, професійно-галузевий аспекти.

Громадянський аспект професійно-правової відповідальності визначається таким принципом: кожен громадянин відповідальний за власну державу. Сформованість громадянства визначається наявністю у людського індивіда правової відповідальності. Громадянська цілісність особистості складається з відповідальності, яка проявляється у цільовому спрямуванні. Правова відповідальність – це умова сформованості громадянства. Відповідальною є людина лише з багатим інтелектуальним

потенціалом, в якому чільне місце займають знання, що перейшли у переконання. Тому процеси підсилення і конкретизації аспектів відповідальності (душевний настрій, способи волевиявлення, стиль мислення, соціальний процес, культурна ситуативність, емоційність і чуттєва результативність, рефлексія) виводять на належний рівень сформованість громадянськості у кожного конкретного індивіда [3, с. 103]. Моральний аспект професійно-правової відповідальності визначається таким принципом: користуючись правами, не забувай про професійний обов'язок. Професійно-галузевий аспект майбутніх фахівців комп'ютерної галузі визначається за принципом: інформація є сучасним стратегічним продуктом, який характеризується створенням, зберіганням, розповсюдженням та захистом.

Отже, професійно-правова відповідальність майбутніх фахівців комп'ютерної галузі – це якість особистості, яка усвідомлює професійні обов'язки та здобуває результати на основі правових норм та законності. Система правового виховання у вищому навчальному закладі є організаційним і методологічним механізмом, за допомогою якого суб'єкти правового виховання впливають на суспільну й індивідуальну свідомість майбутнього фахівця (у нашому випадку – комп'ютерної галузі), допомагаючи останньому сприйняти правові принципи й норми. Комплексний підхід до правового виховання майбутніх фахівців комп'ютерної галузі передбачає взаємопов'язаність соціального (суспільні вимоги, вимоги професійного середовища), психологічного (розвиток професійно-важливих якостей особистості) і педагогічного компонентів; єдність усіх функцій навчання (розвиваючої, освітньої, виховної); єдність цілей, змісту, методів, організаційних форм і засобів виховання і навчання. Ефективно реалізувати виховний потенціал правової підготовки майбутніх фахівців комп'ютерної галузі (теоретичні знання, знання про способи діяльності та знання, які регулюють правову поведінку) допоможе посилення зв'язку між теоретичним і практичним циклами навчально-виховного процесу. Правова, правосоціальна поведінка особистості значною мірою залежить від постійних та сильнодіючих зовнішніх впливів і внутрішнього сприйняття нею певних соціально-правових категорій, які переважають у суспільстві. Вона залежить від моральних чинників, що існують у суспільстві. Зміст правової свідомості особистості, її правова інформованість, оцінка правової дійсності, мотивація правомірної поведінки визначаються соціальними зв'язками та середовищем, в якому ця особистість існує, ступенем її залучення до правової культури суспільства. Комплексний підхід спрямований на формування правової культури особистості, яку визначають як відносно стійке структурне поєднання розумово-вольових і морально-психологічних інтегрованих між собою складників, які, взаємодіючи злагоджено й гармонійно, проявляються у світоглядно-освітній і професійній діяльності та у

приватному житті [3, с. 28]. Тому професійно-правова відповідальність є елементом цілеспрямованого педагогічного впливу на формування особистості майбутнього фахівця комп'ютерної галузі.

У процесі правового виховання в майбутнього фахівця комп'ютерної галузі формується не тільки професійно-правова відповідальність, але й професійна правосвідомість та культура інформаційно-правової поведінки. Це буде предметом нашого наступного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Від волі до особистості / Іван Дмитрович Бех. – К. : Україна-Віта, 1995. – С. 126–144.
2. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь. Общество и государство. Правительство и полководцы. Народы и страны / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – М. : Эксмо, 2003. – 838 с.
3. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности / Н. В. Витрук. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Норма, 2009. – 259 с.
4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М. : 1935. – Т. 2. – 742 с.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Русский язык, 1987. – 750 с.
6. Семиченко В. А. Використання психології у навчально-виховному процесі вищої школи / В. А. Семиченко // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 33–43.
7. Сухомлинський В. О. Народження громадянина : вибр. твори : у 5 т. / Василь Олександрович Сухомлинський. – К. : Вища школа, 1977. – Т. 3. – 156 с.
8. Словник української мови / [ред. М. Л. Мандрик]. – К. : Київський поліграфічний комбінат, 1970. – Т. 1. – 799 с.
9. Философский словарь / [ред. М. М. Розенталь]. – 5-е изд. – М. : Мысль, 1975. – 617 с.
10. Щербань П. М. Прикладна педагогіка : навч.-метод. посіб. / П. М. Щербань. – К. : Вища школа, 2002. – 215 с.
11. Oxford Advanced learner's dictionary of current English. – Oxford, 1982. – Т. 11. – 217 p.
12. Petit Larousse. Dictionnaire encyclopedique pour tous / Petit Larousse. – Paris, 1965. – 1795 p.